

w którym Piotr bywa wysunięty przed innych, jak też ze scenami przedstawiającymi Piotra z Pawłem, być może wzorowanymi na antycznych przedstawieniach Romulusa i Remusa.

W ostatniej dyskusji ks. prof. A. Eckmann przywołał temat Piotra jako antytypu Mojżesza oraz Piotra, który się zaparł, po czym zapytał prelegentkę o echa tych scen w ikonografii, na co uzyskał odpowiedź o istnieniu scen pokuty. Ks. dr Z. Krzysowski zwrócił się następnie do s. A. Kalinowskiej z pytaniem o ewentualną wizję Hozjusza jako ekumenisty, na co zapytana przedstawiła Hozjuszową wizję jednego patriarchy, którym miały być biskup Rzymu. Z kolei prof. B. Iwaszkiewicz-Wronikowska poinformowała o istnieniu kolekcji sztuki wczesnochrześcijańskiej w muzeum Czartoryskich. Dr hab. R. Bulas postawiła natomiast problem relacji między ikonograficznymi przedstawieniami św. Piotra a ideą prymatu, co B. Iwaszkiewicz-Wronikowska obiecała ujawnić w przyszłej prelekcji, zaś ks. A. Eckmann zamknął dyskusję wyrażeniem opinii o augustyńskim rysie poglądów kardynała Hozjusza.

W podsumowaniu całego sympozjum ks. S. Longosz próbował przedstawić tworzony w toku podjętej wielowątkowo dyskusji obraz trudnego procesu kształtowania idei prymatu papieskiego, obraz jeszcze nie wykończony, który pozwala na dalsze poszukiwania, do których też organizator tego ze wszech miar udanego spotkania serdecznie wszystkich zachęcił.

Ks. Jerzy Lachowicz – Białystok, PWTW

2. POSIEDZENIA KOMISJI BADAŃ NAD ANTYKIEM CHRZEŚCIJAŃSKIM KUL W ROKU AKADEMICKIM 2004/2005

W roku akademickim 2004/2005 odbyło się siedem posiedzeń Komisji Badań nad Antykiem Chrześcijańskim. Referaty wygłaszali prelegenci reprezentujący środowiska akademickie Krakowa (UJ), Lublina (KUL, UMCS), Warszawy (UW) i Białegostoku (WSD) oraz przedstawiciel Kościoła ormiańskiego. W listopadzie spotkania nie było, gdyż w dniach 23-24 miało miejsce międzynarodowe sympozjum na temat: *Papiestwo w starożytności chrześcijańskiej*, którego organizatorem był Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL.

Pierwsze posiedzenie Komisji odbyło się 21 października 2004 r., a wzięło w nim udział 25 osób. Przybyłych powitał ks. prof. Stanisław Longosz, który poprosił o zabranie głosu ks. dr Jerzego Lachowicza (WSD, Białystok), prelegent zaś wygłosił referat pt. *Kobieta w twórczości Grzegorza Wielkiego*. Na wstępie stwierdził, iż w piśmiennictwie Grzegorza tematyka „kobieca” pojawia się w związku z (1) Biblią, (2) hagiografią oraz (3) zagadnieniami ascetycznymi i społecznymi. Na tym gruncie Grzegorz, jak przedstawił to dalej prelegent, zbudował wizję chrześcijańskiej kobiety, dla której stanem idealnym są świętość oraz dziewictwo (realizowały je m.in. Emiliana i Tarsylia, ciotki Grzegorza), zaś wzór stanowiła Matka Boża (symbolizująca idealne dziewictwo; przykładem postaci dążącej do tego ideału jest dziewica Muza). Grzegorz, jak zauważył dalej prelegent, doceniał też inne drogi do świętości, takie jak: męczeństwo (zwrócił uwagę m.in. na heroiczną cnotę Felicjy i Agnieszki, którym poświęcił homilię) oraz życie mnisze (przykład Herungo, Redempty i Romuli), z którego nie wyłączył wdów (przykład św. Galli córki konsula Symmacha). Ks. Lachowicz podkreślił, iż Grzegorz zdecydowanie niżej cenił stan małżeń-

ski (któremu przypisywał jedynie cel prokreacyjny) oraz życie światowe (przykład Gordiany), doceniał jednak zaangażowanie kobiet w działalność społeczną, a nawet polityczną, o czym świadczy korespondencja z Konstancyą, córką cesarza Tyberiusza II. W podsumowaniu prelegent stwierdził, iż kobieta w VI wieku, ukazana przez pryzmat pism Grzegorza, jawi się jako obraz słabości, a zarazem siły i determinacji. W dyskusji udział wzięli: mgr J. Grzebuła (AR), ks. dr H. Ordon, ks. prof. S. Longosz, prof. U. Mazurczak (KUL) i dr M. Rajewski (UMCS); dyskutanci pytali m.in. o „psychologiczny” obraz kobiety oraz o przyczynę jej niższego statusu. W odpowiedzi prelegent stwierdził, iż w pismach Grzegorza aspekt psychologiczny jest jeszcze nieobecny, zaś przyczyną deprecjonowania kobiety był grzech Ewy; wizja ta mieściła się wg niego w wizji Pawłowej.

Drugie posiedzenie Komisji miało miejsce 16 grudnia 2004 roku; uczestniczyło w nim 39 osób, zaś wykład pt. *Patrystyczne podstawy dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny* wygłosił ks. prof. dr hab. Stanisław Longosz (KUL). Na wstępie prelegent przypomniał, iż dogmat o Niepokalanym Poczęciu Maryi został ogłoszony 8 XII 1854 r. przez Piusa IX w bulli *Ineffabilis Deus*, choć już 200 lat wcześniej papież Aleksander VII stwierdza, iż dusza Maryi od chwili stworzenia wolna była od skazy grzechu pierworodnego (*Sollicitudo omnium Ecclesiarum* z 8 XII 1661). Następnie prelegent, przechodząc do prezentacji argumentacji patrystycznej, stwierdził, iż fakt Niepokalanego poczęcia nie był bezpośrednio zauważany w wypowiedziach pisarzy Kościoła, zaś stan bezgrzeszności Maryi przez niektórych (m.in. Grzegorz z Nazjanzu) był łączony z momentem zwiastowania. Jednocześnie ks. prof. S. Longosz podkreślił, iż starożytni Ojcowie od samego początku wielką czią otaczali Maryję, o czym świadczą takie określenia jak: „łaski pełna”, „święta Dziewica” (Arystydes) i „niepokalana Dziewica” (Adamancjusz), a później (IV wiek) również „niepokalana” (Ambroży, Hieronim, Augustyn). Jej świętość, jak zauważył dalej, ukazywano w zestawieniu z grzeszną Ewą (Justyn, Ireneusz, Tertulian, Orygenes, Ojcowie syryjscy – Afrahat, Cyryllonas, Efrez z Edessy, a ponadto Atanazy Aleksandryjski, Cyryl Jerozolimski, Jan Chryzostom, Epifaniusz i inni). Prelegent wskazał też na rolę, jaką w krzewieniu świętości Maryi odegrały apokryfy, zwłaszcza *Protoewangelia Jakuba*, do której nawiązał Epifaniusz z Salaminy, podejmujący kwestię jej dziewictwa po urodzeniu Jezusa. Na koniec prelegent zauważył, iż niektórzy pisarze wczesnochrześcijańscy wskazywali również na pewne słabości, jakim według nich ulegała Maryja, np. Orygenes (który nawiązał do Łk 2, 35) twierdził, iż w chwili śmierci Jezusa wykazała ona słabość wątplenia (doznała „zgorzenia”), z kolei Efrez pisał o jej „pewnych defektach moralnych”; pewne grzechy dopuszczał do niej również Bazyl Wielki, w jej całkowitą bezgrzeszność wątplili też – Amfiloch z Ikonium i Jan Chryzostom. W dyskusji, w której udział wzięli m.in. mgr M. Figarska, ks. prof. M. Szram oraz dr A. Zmorzanka, wskazano na dysonans, jaki pojawia się pomiędzy obrazami „bezgrzesznej” Maryi oraz Maryi posiadającej słabości.

Dnia 20 stycznia 2005 r. odbyło się trzecie posiedzenie Komisji, na które przybyły 53 osoby. Zebraniu przewodniczył ks. prof. H. Wójtowicz, zaś wykład pt. *Powstanie, rodzaje i cechy poezji wczesnochrześcijańskiej* przedstawił ks. prof. dr hab. Marek Starowieyski (UW). Rozpoczął on swoje wystąpienie od periodyzacji i charakterystyki poezji tworzonej przez chrześcijańskich autorów, stwierdzając iż w jej historii można wyróżnić dwa okresy: (1) od III-IV wieku i (2) od końca IV wieku do końca starożytności. W pierwszym (w którym tworzyli m.in. Kommodian i Juwenkus) nie stworzono jeszcze wielkiej poezji, natomiast w drugim pojawiły się już dojrzałe utwory, które zaliczyć można do arcydzieł literackich. Wśród autorów tego okresu prelegent wymienił Ambrożego, Prudencjusza i Paulina z Noli; autorzy ci, jak zauważył dalej prelegent, wywarli wpływ na późniejszych

poetów: Drakoncjusza, Awita z Vienne i Ennobiusza z Pawii. Charakteryzując formę i tematykę poezji starożytnej, ks. prof. M. Starowieyski stwierdził, iż chrześcijańscy autorzy nawiązywali do poezji klasycznej – posługiwali się heksametrem, wprowadzali rym, rytm i akrostych, w hymnach stosowali dymetr jambiczny, który od czasów św. Ambrożego był najpopularniejszym metrum hymnicznym. Dominowała w niej tematyka biblijna, choć pojawiała się też poezja dydaktyczna i polemiczna, a także utwory nawiązujące do wątków mitologicznych (np. *Feniks* Laktancjusza). Na zakończenie prelegent scharakteryzował również poezję średniowieczną, która swoje apogeum osiągnęła w XIII wieku w twórczości św. Tomasza i św. Bonawentury; po tym okresie częściej można mówić raczej o sprawnym rzemiośle, niż o poezji natchnionej. W dyskusji udział wzięli dr R. Majeran (KUL), ks. prof. S. Longosz, ks. prof. H. Wójtowicz (KUL) oraz dr D. Słapek (UMCS). Pytania dotyczyły m.in. twórczości Juwenkusa (zwłaszcza podejmowanych przez niego tematów biblijnych). Postawiono też pytanie o wpływy autorów greckich oraz o kryteria formalne pozwalające odróżnić „wielką” poezję od twórczości sprawnej jedynie warsztatowo.

Czwarte z kolei spotkanie Komisji odbyło się 17 lutego 2005 r., a uczestniczyło w nim 38 osób. Prowadził je ks. prof. S. Longosz, który udzielił głosu dr Maciejowi Rajewskiemu (UMCS), ten zaś wygłosił referat na temat: *Staroegipska a chrześcijańska architektura sakralna – ujęcie antropologiczne*. Celem wykładu była prezentacja dwóch typów budowli sakralnych charakterystycznych dla pogańskich świątyń egipskich oraz chrześcijańskich świątyń średniowiecznych. Prelegent bronił tezy, iż podłożem różnic architektonicznych były dwie różne kosmogonie, które narzuciły właściwy tym obiektom styl; ich rzecznikami byli, według niego, w Starym Testamencie Mojżesz i Faraon. W związku z powyższym prelegent omówił trzy główne kosmogonie egipskie: heliopolitańską, hermopolitańską i memficką, zwracając szczególną uwagę na charakterystyczne dla tej ostatniej pojęcie praoceanu Nun, oznaczające chaos, nicotę i niebyt, w którym zatopiony jest świat (kosmos) porządkowany przez prawo Maat. Według tej koncepcji wszelka transcendencja poza sferę kosmosu oznaczałaby popadnięcie w niebyt i nicotę, dlatego też w religii egipskiej nie ma miejsca ani na transcendencję, ani na mistykę. Pogląd ten, jak dowodził dalej prelegent, znalazł odzwierciedlenie w architekturze sakralnej: sanktuarium w świątyni egipskiej miało zawsze formę zamkniętą analogicznie do kosmosu. Odmienne na tym tle prezentują się, zdaniem dr M. Rajewskiego, świątynie chrześcijańskie (zwłaszcza gotyckie), których architektura (łuki, witraże, kolumny, później także strzeliste wieże) wyraża dążenie człowieka do Boga transcendentnego wobec świata i kosmosu. Na zakończenie prelegent przedstawił kilkadziesiąt przeźroczy, które ukazywały świątynie m.in. w Karnaku i Luksorze dedykowane Amonowi Ra oraz wizerunki kilkunastu świątyni gotyckich i romańskich (m.in. katedry w Monreale). Po wykładzie głos zabrał ks. dr H. Ordon, który zapytał o architekturę obiektów sakralnych powstających za czasów Echnatona (XIV w.) oraz prof. R. Bulas (KUL), która stwierdziła, iż porównywanie obiektów pochodzących z tak bardzo odległych epok jest zabiegiem zbyt ryzykownym.

Dnia 17 marca 2005 r. miało miejsce piąte posiedzenie Komisji, w którym uczestniczyło 29 osób, zaś wykład pt. *Armenia pierwszym krajem chrześcijańskim: 1600 lat istnienia alfabetu ormiańskiego* wygłosił Tadeos Vartaped Isahakian Zaleski z Krakowa. Prelegent zwrócił najpierw uwagę na rolę, jaką w kształtowaniu świadomości narodowej Ormian odegrał alfabet, który na przełomie IV/V w. opracował Mesrop Masztoc w oparciu o alfabety grecki i syryjski. Następnie przedstawił ważniejsze wydarzenia z dziejów Armenii jak: jej podział (w 384 r.) na Armenię Większą (podległą Persji) i Armenię Mniejszą (zajął ją cesarz bizantyjski Teodozjusz Wielki), powstanie przeciwko Persom w obronie

wiary (lata 451-484), uzyskanie przez Armenię Większą niepodległości oraz rządy dynastii Bagratydów (IX w.), upadek dynastii (XI w.), powstanie królestwa ormiańskiego w Cylicji (XII w.) oraz jego upadek. Na tym też prelegent przedstawił też dzieje Kościoła ormiańskiego, podkreślając, iż z chwilą utraty niepodległości kształtował on świadomość narodową. Do ważniejszych zaś wydarzeń kształtujących dzieje Kościoła zaliczył: działalność Grzegorza Oświeciciela i chrzest Armenii ok. 314 r., formalną zależność od metropolii w Cezarei (do ok. 380 r.), pierwszy synod biskupów ormiańskich pod przewodnictwem katolikosza Nersesa (365 r.), przejęcie przez Konstantynopol uprawnień metropolii w Cezarei (od. 381 r.), zerwanie jedności w wierze z Konstantynopolem na synodzie w Dwin (lata 552-553) na skutek fałszywie tłumaczonych dekretów Soboru Chalcedońskiego oraz unia z Rzymem na Soborze Florenckim (1439). Wspomniał też, iż liczne prześladowania Ormian ze strony Arabów, Greków, Rosjan oraz Turków (w latach 1894-1895, 1909, 1915-20 wymordowano ponad 1,5 miliona Ormian), które miały nie tylko podłoże etniczne, ale także religijne. Na zakończenie prelegent przedstawił dzieje Ormian w Polsce, którzy na te tereny zaczęli przybywać już w XIII wieku. Po wykładzie głos zabrali ks. prof. S. Longosz i dr D. Próchniak (KUL) oraz mgr J. Grzebuła (AR). Pytano prelegenta m.in. o wkład słynnych postaci pochodzenia ormiańskiego w rozwój kultury polskiej; pojawiło się też pytanie o różnice w liturgii obrządku ormiańskiego i rzymskokatolickiego.

Szóste posiedzenie Komisji odbyło się 21 kwietnia 2005 r., spotkaniu zaś, w którym uczestniczyło 26 osób, przewodniczył ks. prof. S. Longosz, natomiast referat pt. *Chryścianizacja świątyń pogańskich* wygłosił dr Sławomir Skrzyniarz (UJ). Na wstępie prelegent omówił aktualny stan badań nad zjawiskiem przekształcania świątyń pogańskich w chrześcijańskie, wymieniając takich badaczy jak: E. von Lasso (który opisał 89 przypadków konwersji) oraz jego kontynuatorów, wśród których znaleźli się m.in. J. Vaes, F. W. Deichmann (uzupełnił katalog przekształconych świątyń), H. Buchwald (badał estetyczne aspekty transformacji) oraz C. Mango. Następnie określił ramy czasowe tego procesu, stwierdzając, iż przejmowanie świątyń pogańskich przez chrześcijan było zjawiskiem występującym od IV do VII w. na terenach Sycylii, Italii, Grecji i Azji Mniejszej; wskazał też na trudności, jakie występują w badaniach nad konwersją (m.in. problem z określeniem daty, niedostateczność źródeł archeologicznych i pisanych). Analizując przyczyny tego procesu, dr S. Skrzyniarz wskazał na: (1) nagłą potrzebę przygotowania miejsca dla sprawowania liturgii (łączyły się z tym często względy ekonomiczne), (2) chęć zmanifestowania triumfu religii chrześcijańskiej nad bóstwem pogańskim, (3) naturalną potrzebę zachowania miejsca kultu. Do najbardziej znaczących przypadków konwersji prelegent zaliczył m.in. przekształcenie w Atenach Partenonu (w połowie V w.) oraz świątyni Hefajstosa przy Agorze, w Syrakuzach świątyni Ateny (która została zamieniona na trójnawową bazylikę), na wyspie File świątyni Izdy oraz w Konstantynopolu świątyni Posejdoną przekształconej w kościół dedykowany św. Menasowi; omówił też przypadki budowania kościołów na ruinach dawnych świątyń, np. w Konstantynopolu bazyliki św. Moczusa na miejscu świątyni Zeusa (prelegent stwierdził, iż w podobnych okolicznościach powstały też Hagia Sophia i Apostoleion). Na koniec dr S. Skrzyniarz postawił pytanie: czy konwersja świątyń pogańskich była ich destrukcją, czy też stanowiła ich ocalenie? W dyskusji udział wzięli: dr D. Próchniak (KUL) oraz dr M. Śmietanka i dr M. Rajewski (UMCS), którzy nawiązali do pytania prelegenta; dr Śmietanka zasugerował też, iż jednym z motywów konwersji mogła być potrzeba zmierzenia się z pogańskimi demonami.

Siódme wreszcie i zarazem ostatnie w roku akademickim posiedzenie Komisji odbyło się 19 maja 2005 r.; wzięły w nim udział 32 osoby, a przewodniczył mu ks. prof. Henryk

Wójtowicz, referat zaś (zamiast planowanego wcześniej wykładu prof. dr hab. Marii Dzielskiej z UJ) wygłosiła dr Anna Zmorzanka na temat: *Biblijny obraz Lucyfera i jego recepcja w piśmiennictwie religijnym i w literaturze*. Prelegentka na wstępie przypomniła, iż autorzy wczesnochrześcijańscy używali terminu *lucifer* równocześnie w dwóch różnych znaczeniach: po pierwsze (zgodnie z etymologią) odnosili go do Chrystusa, jako tego, który niesie światło (np. w Ap 22, 16, w 2P 1, 19); po drugie, określali nim upadłego zbuntowanego anioła. Omawiając biblijne źródło tej tradycji, prelegentka wskazała na łaciński przekład Iz 14,12 w Wulgacie (gdzie hebr. *helel* oraz grec. *ho eosphoros* przełożono jako *lucifer*) oraz na przedstawioną w *Homiliae in Ezechielem* 13,2 Orygenesesa egzegezę tej perykopy, odnoszącą satyrę na upadek Tyrana do upadku zbuntowanego anioła. Stwierdziła też, iż w starożytności określenie to przypominało przede wszystkim o pierwotnej doskonałości upadłego ducha (np. u Hieronima, Augustyna, a także u Tykoniusza), z czasem jednak stawało się ono imieniem własnym księcia ciemności – Szatana; według prelegentki, powołującej się m.in. na opinię M.J. Rudwina, do takiego utożsamienia doszło dopiero w średniowieczu, zaś teologicznych podstaw do tego dostarczyły wypowiedzi Anzelma z Canterbury (*De causa diaboli*). Następnie prelegentka przedstawiła recepcję biblijnego wątku Lucyfera w literaturze, stwierdzając, iż można wyróżnić dwa typy literackie tej postaci. Pierwszy, nawiązujący do średniowiecznej wizji księcia piekiel (przedstawianej m.in. w egzemplach kaznodziejskich), to Lucyfer ciemny (oprawca grzeszników, kusiciel i nieprzyjaciel człowieka). Drugi, nawiązujący do idei klasycznych, to typ Lucyfera jasnego, prometejskiego, dobroczyńcy ludzkości. Po referacie głos zabrali m.in. prof. R. Bulas, dr R. Majeran i ks. prof. H. Wójtowicz; pytania dotyczyły m.in. wpływu demonologii biblijnej na obraz upadłego anioła, a także relacji demonologii pogańskich do demonologii chrześcijańskiej. Na zakończenie ks. prof. S. Longosz podziękował wszystkim uczestnikom spotkania i poprosił o zgłaszanie propozycji tematów na rok 2005/2006.

Anna Z. Zmorzanka – Lublin, KUL

3. UDZIAŁ SEKCJI PATRYSTYCZNEJ W VII KONGRESIE TEOLOGÓW POLSKICH (LUBLIN, KUL, 13 IX 2004)

W VII Kongresie Teologów Polskich, obradującym 12-15 IX 2004 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na temat: *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, uczestniczyła obok innych sekcji teologicznych również Sekcja Patrystyczna, poświęcając swoje półdniowe spotkanie (13 IX) problematyce św. Augustyna, którego 1650 rocznicę urodzin w tym roku obchodzono; podczas spotkania wygłoszono i przedyskutowano 5 prelekcji. W ramach odbywającego się w gościnnych murach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego VII Kongresu Teologów Polskich poniedziałkowe (13 września) popołudnie przeznaczono na spotkania sekcyjne, wśród których nie zabrakło także zebrania Sekcji Patrystycznej. Ograniczeni ramami programowymi Kongresu badacze chrześcijańskiej starożytności znaleźli czas na przedstawienie pięciu referatów oraz omówienie aktualnych kwestii dotyczących środowiska patrystycznego w Polsce.

W pierwszej części spotkania, koordynowanej przez ks. prof. dr. hab. Henryka Pietrasa (PAT), wysłuchano trzech referatów. Pierwszym z nich była prelekcja pt. *Recepcja św. Augustyna w Polsce*, którą wygłosił z właściwą sobie ekspresją ks. prof. dr. hab. Stanisław